

RADOVAN PAVIĆ

SUVREMENI ODNOSI SNAGA U SREDOZEMLJU - PRILOG POZNAVANJU REGIONALNE GEOPOLITIKE

Razvoj odnosa kontinentalne i maritimne moći

Nakon poboljšanja svjetske međunarodne situacije početkom¹ i sredinom 1960-ih godina, suvremeni je svijet ponovno sve više definiran odnosima vojne moći. Te nove odnose zanimljivo je smatrati i u prostoru Sredozemlja. Na različito, ali uvijek veliko, značenje ove zove ukazivano je već mnogo puta – nužno je pri tome složiti se sa Hegelom kad kaže – »Sredozemno more jeste srce starog svijeta, jer to je ono more što ga uvjetuje i oživljava. Bez njega se ne bi mogla predočiti svjetska povijest...«^{1a} Sredozemlje je samo dio svjetskog mora, koje u suvremenim uvjetima dobiva sve veće značenje, godine 1966. bilo je u svijetu oko 43.000 trgovačkih brodova većih od 100 BRT. Oko 100 pomorskih zemalja ima ratnu flotu od oko 12.500 brodova (1968. god.).

Zbog posebnih uvjeta prirodne sredine i historijskog nasljeđa u mediteranskom se prostoru dobro ističe povezanost nekih geografskih i historijskih faktora sa suvremenom političkom zbiljom. Poslije II svjetskog rata bazen Sredozemlja postaje poprište oslobodilačkih pokreta (arapske zemlje), u njemu se javljaju žarišta izrazito ekspanzionističkih težnji (Izrael). Ovo more postaje zona u kojoj veliki broj država na njegovim obalama prihvaća blokovsku politiku i zona koja uključuje teritorije stalnih sukoba i napetosti (Cipar) i preko koje se može doći do drugih važnih dijelova svijeta (do Perzijskog zaljeva preko Sueskog kanala). *Sredozemlje je također i onaj dio Evrope gdje bi moglo doći i do napetosti pa čak i sukoba nešto širih razmjera, zbog čega bi lokalni ratovi mogli postati i evropska stvarnost.* Sredozemno more ostvaruje jedan kontakt koji se u širem kontekstu ubraja među najjačajnije probleme svijeta. Na vratima Evrope počinje područje nerazvijenih zemalja Blistoka i Afrike; i konačno jedan od najvažnijih novih elemenata u prostoru Sredozemlja jest *uspostavljanje pomorske vojne ravno-*

¹ Poslije uspješnog raspleta kubanske krize 1962. god.

^{1a} G. W. F. Hegel: »Filozofija povijesti« (»Kultura«, Zagreb 1951, str. 92-93.

teže Zapada i Istoka – odnosno pojava sovjetske flote. Razumljivo je da se težnje Sovjetskog Saveza prema ovom prostoru ne mogu smatrati definitivno ograničenim samo na to područje, jer Sueski kanal otvara mogućnosti i za širenje sfera utjecaja i prema afričkim zemljama i Perzijskom zaljevu. To je omogućeno i novim jačanjem sovjetske flote, što je neobično značajno iz razloga jer kontinentalne ambicije prema Perziji usmjerene sa sjevera nisu nikada mogle biti realizirane.

Prvi promatranju novijih odnosa snaga općenito se ističu naročito dva momenta – a) kao prvi ispunjena su predviđanja Britanaca Mackindera² o formiranju svjetske ravnoteže sila između jedne u većoj mjeri izražene maritimne SAD) i druge u većoj mjeri izražene kontinentalne orijentacije i moći (Sovjetski Savez). Ovakva je situacija karakteristična za razdoblje od II svjetskog rata do sredine 1950-ih godina. Tome naravno treba dodati da je Mackinderova ravnoteža dobila i jedan novi aspekt – tradicionalna kontinentalna sila, Sovjetski Savez postao je danas i na moru prvorazredni činilac; b) drugi je *bitni moment stvaranje takve psihoze i načina mišljenja po kojem Evropa ili njezini rubni dijelovi mogu također biti poprišta lokalnih ratova* koji se poslije II svjetskog rata stalno, dešavajući se istovremeno ili se nastavljajući jedan na drugi, odvijaju prvenstveno u Aziji i Africi, a donekle i u Latinskoj Americi.³ U prostorno-geografskom smislu Evropa se dugo vremena mogla smatrati dovoljno udaljenom i izoliranom od zona postojećih sukoba. Geografski položaj Evrope također je donekle bio razlog da ona ne bude i poprište direktnog raketnog obračuna velikih sila, jer Arktički prostor, a ne Evropa predstavlja najkraću spojnicu obaju najjačih svjetskih partnera, dok se evropska zona nalazi periferno položena, što može biti faktor njezine neutralnosti. Međutim izraelsko-arapskim ratom 1956. i 1967. god. približena je zona sukoba Evropi, a suvremena vojna intervencija u ČSSR i kumulacija napetosti na Sredozemlju stvaraju klimu u kojoj vojni sukobi na samom evropskom tlu, ili njegovim obalama, više nikoga ne bi iznenadili.

Odnosi snaga imali su uvijek i imaju i sada jednu bitnu geografsku dimenziju. Uvijek su na određen način teritorijalizirani, bilo da su interesi usmjereni prema nekom većem teritoriju direktno, prema nekim tačkama odlučnog strateškog ili ekonomskog značenja ili posredno preko pojedinih interesnih sfera.⁴ U različitim historijskim razdobljima afirmacija moći imala je i kopno i more kao svoju moguću bazu. Međutim, tek u relativno novijem dobu od vremena velikih geografskih otkrića, more postaje osnova za formiranje zaista svjetske moći, dok je njezina ranija afirmacija imala uvijek ili kontinentalnu bazu (potamski, rimski, arapski, mongolski, turski imperij), ili se martimna moć ograničavala samo na manje dijelove mora (antička Grčka) ili samo na odre-

² H. Mackinder (1861-1947) afirmirani britanski političar i geograf, autor čuvenih teza o teritorijalnim aspektima formiranja svjetske moći.

³ Od završetka II svjetskog rata do danas (1968. g.) zabilježeno je više od 40 ograničenih ratova.

⁴ Gotovo da i nije potrebno podsjećati da su praktički u svim ratnim sukobima u povijesti ili posljedica takvih sukoba bila uključena i teritorijalna pitanja. I tzv. »politika prisutnosti«, »politika otvorenih vratiju« i slično imaju također teritorijalnu komponentu.

dena historijska razdoblja (Arapi i Normani do XI odnosno XII st., *Татары до завоевания Индии, и до открытия Америки в ст. за торимирание великих империя значајно постати и свjetsko more. S tim u vezi je i prva geopolitička podjela svijeta – 1494. god. (dakle samo dvije godine nakon otkrića Novog svijeta) na španjolsku i portugalsku interesnu sferu, po kojoj je Novi svijet uz izuzetak dijela Brazila pripao Španjolskoj, dok je Afrika najveći dio Azije prepušteno Portugalcima.*⁵

Faze u razvoju formiranja svjetske ravnoteže sila u odnosu na kontinentalni ili maritimni oslonac mogu se rezimirati u slijedećem: 1) mora su znatno ranije postala prostori na kojima se željelo ostvariti svjetski dominij; težnja vladanja morima nametnula se zbog potrebe povezanosti sa velikim kolonijalnim carstvima. Tada se razvija niz usputnih uporišnih tačaka, što je predstavljalo uvod u formiranje vojno-pomorskih baza i suvremenu »politiku prisutnosti« karakterističnu danas ne samo za SAD, nego donekle iza Sovjetski Savez; 2) *krajem XIX i početkom XX st. predviđalo se skoro ostvarivanje ravnoteže kontinentalne i maritimne moći*; 3) suvremena se faza karakterizira prvenstveno dvjema bitnim značajkama – prvo, kombinacijom kontinentalne i maritimne moći, što znači da će najjača svjetska sila postati ona koja će uz kontinentalnu bazu Heartlanda, raspolagati i jakom mornaricom – što će omogućiti utjecaj i izvan zone Rimlanda – prednosti SSSR-a ovdje su očite; i drugo, karakterizira se procesom litoralizacije⁶ koji morskim obalama danas daje izuzetno značenje kao glavnim fasadama svjetske gospodarske aktivnosti i suradnje. Neki od sukoba poslije II svjetskog rata locirani su tako da također nose pečat procesa litoralizacije (Grčka, Malaja, Koreja, Vijetnam).

Navedene osobine o odnosima kopnene i maritimne moći jedan su od glavnih sadržaja ideja globalne strategije. Osnovne teze globalne strategije, pod kojom prvenstveno podrazumijevamo odnose velikih sila shvaćene u prostornom, geografskom i geopolitičkom smislu, prvi put je u svojoj modernoj formi prezentirao britanski političar i geograf H. Mackinder, početkom ovog stoljeća. Međutim Mackinder je imao i vrlo značajnih prethodnika – *kao najvažniji ideolog teorije pomorske moći ističe se Amerikanac A. T. Mahan.*⁷ Za njega je vladanje morem dominantan oblik svjetske moći i odlučan faktor u međunarodnim odnosima. Pomorska strategija i pomorska moć ovise, po Mahanu, od šest najvažnijih faktora, među kojima su tri geografskog značaja – geografski položaj, oblik i veličina teritorija. Mahan je krajem XIX st. bio najvažniji zastupnik afirmacije pomorske moći, i formiranja vojnih baza.

⁵ Granice portugalskog sektora obuhvaćale su najveći dio Starog svijeta, dio Brazila i Australije između približno 40° zapadne i 140° istočne dužine.

⁶ Litoralizacija je proces naročito značajan poslije II svjetskog rata. On predstavlja koncentraciju gospodarskih djelatnosti i stanovništva na morskim obalama, koje svojom životnom dinamikom postaju najvažniji dijelovi Svijeta.

⁷ A. T. Mahan (1840-1914) admiral i američki pomorski historičar, koji je svojim radovima bitno utjecao na vanjskopolitičku i pomorsku orijentaciju SAD u razdoblju od 1890-1910. godine.

U to vrijeme SAD su se već afirmirale i na pacifičkoj obali, pa je afirmacija i na moru bila daljnji logični korak. Malo je ljudi koji su kao Mahan imali tolikog utjecaja na neke aspekte vanjske politike SAD. Mahan je dobro poznao i bio prijatelj Teodora Roosevelta (1901. izabran za predsjednika SAD) i sa njime je pomorska politika našla najbolje mjesto i u Bijeloj kući *Mahan je opravdano smatrao da ruski centralni kontinentalni dio – dakako prostor Heartanda – vojnički ne može biti razbijen od strane maritimnih sila, što znači da poprište borbe s Rusijom moraju biti južni i jugoistočni rub Azije - i 70-tak godina poslije Mahana svjedoci smo tačnosti njegovih predviđanja. I još nešto – buduću da poprište borbi sa Rusijom mora biti Rimland – Mahanove teze su direktna i jasna preteča suvremene politike »okruženja.«⁸*

Političko-teritorijalna diferencija sjeverne i južne mediteranske fasade i njezina geografska osnova

Po svojim kompleksnim geografskim osobinama – prvenstveno položajem, zatvorenosti i klimatskim karakteristikama, a također i po značenju u antičkoj prošlosti Mediteran predstavlja jedino »pravo sredozemno more. To je dugačak unutarnji vodeni koridor⁹ površine oko 2,5 mil km², kojemu položaj u zoni približno od 31° do 46° N osigurava klimatski povoljne uvjete značajne i kao okvir nekadanjih civilizacija. Jedna od najbitnijih društvenih karakteristika Sredozemlja jesu historijske i geopolitičke različitosti sjeverne i južne fasade. Na formiranje tih različitosti utjecalo je više, između ostaloga, i geografskih faktora – izrazito krupna razvedenost sjevernog pročelja uz teškoće kopnene komunikativnosti duž nekih sektora obala bitno je utjecala i na historijske i suvremene prilike Evrope. Raznolikost i izoliranost utjecali su na formiranje međusobno odijeljenih životnih žarišta. Veliki zaljevi i otočne skupine bili su važan okvir formiranja posebnosti – time je na više mjesta ostvarena mogućnost postojanja i razvoja političkih i gospodarskih središta i inicijativnih centara, kojima je onda prvenstveno more bilo prostor sukobljavanja. Razumljivo je da je ova prirodno-geografska osobina bila važna predispozicija za formiranje evropske pomorske orijentacije. Iako se pojam Evrope i evropskog kulturnog kruga osniva u velikoj mjeri na povezanosti i međusobnim utjecajima pojedinih dijelova, imali su veliki planinski masivi ulogu granica ili čak barijera koje su utjecale na stvaranje zajednice koje traju i danas –

⁸ Već 1900. god. Mahan je predlagao svojevrsno okruženje Rusije koje bi sačinjavali Velika Britanija, Njemačka, Japan i SAD. (Više o Mahanu vidi u radu H. and M. Sprout: »Foundations of international politics« »D. Van Nostrand Co., Inc. Princeton, N. Jersey. 1963).

⁹ Udaljenost duž 35° N između istočnih i zapadnih dijelova iznosi oko 3.000 km, što znači da su dimenzije manje od dometa američkih raketa tipa Polaris (oko 4.600 km). I Arktik predstavlja također izrazito Sredozemno more, ali je ono po svojim geografskim i političkim osobinama sasvim drugačijeg značenja.

Pirineji kao granica Iberije i Francuske, Alpe kao granica romanske i germanske skupine, Dinaridi kao faktor odjeljivanja Slavena i Romana; razumljivo je da je moguće navesti i druge primjere.

Medutim, unatoč formiranju niza posebnih životnih žarišta i ponekad izolacione uloge reljefa, jedna od osnova pojma Evrope predstavljena je razvijanjem povezanosti među njezinim različitim dijelovima. Ovaj pojam povezanosti i zajedništva bitno je uvjetovan historijskim i suvremenim komunikacijskim pravcima između Sjeverne i Srednje Evrope i njenog mediteranskog pročelja – Rajnsko – saonsko – ronski i Moravsko – peripanonsko – sjevernojadranski pravac glavni su historijski, a u velikoj mjeri i današnji, izraz takve povezanosti. Ovim dvjema faktorima – privredno-geografskoj predisponiranosti stvaranja različitih životnih žarišta i vezama sa zaledem – treba dodati i treći. On je predstavljen većom demografskom šarakolikošću u zoni sjevernije od srednjonjemačko-češko-karpatskog planinskog luka odatle su se, prvenstveno u vezi sa oscilacijama u proizvodnim mogućnostima vlastitog prostora i potrebama osvajanja veće opskrbenne sredine, kroz nekoliko stoljeća prelijevali različiti narodi prema sjevernom pročelju Mediterana. Njegove su uobale često bile izložene pritiscima iz unutrašnjosti kontinenta, a nosioci tih pritisaka predstavljeni slavenskim, germanskim i drugim plemenima bili su međusobno vrlo različiti. Sigurno je da su svi ti faktori znatno utjecali i na današnju evropsku političkoteritorijalnu rasporećenost i raznolikost. Moguće je, dakle, zaključiti da je današnja vrlo složena i raznolika evropska političko-teritorijalna i uopće socijalna stvarnost rezultat i raznolikosti prirodne sredine, klimatskih povoljnosti, relativno dobre povezanosti između sjevera i juga i demografske ekspanzije i vrlo raznolike unutrašnjosti. Ovo je u skladu i sa Hegelovim razmišljanjem o raznolikosti i gipkosti grčkog duha na koji su utjecali prirodno-geografska stvarnost Grčke i amfibijska životna sredina, predstavljena razvedenim kopnom i razasutim otočnim skupinama.^{9a}

Sve to naravno bitno kontrastira prema sasvim drugačijim i mnogo jednostavnijim prilikama sjeverne Afrike. Nerazvedenost obale i negostoljubivost pustinjskog zaleda¹⁰ nisu mogli utjecati na stvaranje posebnih životnih jezgri i nisu mogli stimulirati pomorsku orijentaciju. Umjesato veza prema unutrašnjosti, toliko karakterističnih za evropski prostor, ovdje se u zaleđu nalazi izolirajući saharski tampon, a jaki pritisak stanovništva iz unutrašnjosti, koje bi ujedno bilo i vrlo raznoliko, posve je izostao. Ne treba zanemariti da je klimatski surovija i životno oskudnija prirodna sredina¹¹ sa uvijek slabije izraženim gospodarskom dinamikom bila pozornica daleko dugotrajnije egzistencije velikih imperija (arapskog i turskog), dok se evropska fasada nakon propasti Rimskog imperija i Justinijanovih pokušaja za njegovom teritorijalnom obnovom, našla raspačana, a što je bitna karakteristika i suveremenih prilika.

^{9a} G. W. F. Hegel, Op. cit. str. 211.

¹⁰ Iznimku predstavlja zona Magreba koja ispred Atlasa ima relativno vrijedniju obalnu ravnicu.

Razumljivo je da su ovakvi uvjeti imali svog udjela i u formiranju političko-teritorijalne strukture sjevernoafričkog prostora – sve do jače izraženog kolonijalnog interesa u XIX st. prostor sjeverne Afrike odlikuje se izrazito jednostavnom političko-teritorijalnom strukturom, ona se praktički cijela nalazi u okviru arapskog ili turskog imperija. Tek kolonijalna faza i podjela interesnih sfera, a poslije II svjetskog rata i jača afirmacija nezavisnosti unijeli su odgovarajuće promjene – došlo je naime do usitnjavanja političko-teritorijalne podjele, ali su razlike prema Evropi ipak ostale znatne. Na sjevernoj mediteranskoj fasadi postoji osam država, na južnoj u suštini samo četiri,^{11a} jer je orijentacija Maroka izrazitije atlanska. Pored toga treba podsjetiti i na nekoliko drugih faktora koji afričkoj fasadi daju mnogo veći značaj jedinstvenosti – to su arapski nacionalizam, islam, gospodarska nerazvijenost, gotovo potpuna sličnost životnog ambijenta i prirodno-geografske sredine. Evropa je mnogo više rasparčana; takve različite pripadnosti; vojnim gospodarskim blokovima i integracijama ne postoje na sjevernoj afričkoj fasadi.

Razvoj i odnosi snaga na Sredozemlju

a) *Značenje prirodnih faktora za suvremene vojne odnose snaga u bazenu Sredozemlja.* Položaj Sredozemnog mora u povoljnim uvjetima umjerene zone (približno duž 36° N), uz pojavu ekstremnih klimatskih prilika samo na pustinjском dijelu afričkog i bliskoistočnog kopna, ima dvostruko značajne posljedice – s jedne strane ne samo olakšava, pojednostanjuje i smanjuje troškove boravka i aktivnosti flota, nego navodi i na pomisao mogućoj zanemarivanosti uloge prirodnih faktora u ovom prostoru. Međutim, neki su od njih izuzetnog značenja – Sredozemlje je prvenstveno nezaleđeno i toplo more pa je uvijek izazivalo interes kontinentalno tradicionalno orijentirane Rusije – interes koji nije mogao biti umanjen ni bojaznima od mogućnosti njegovog totalnog zatvaranja. Klimatski povoljnija situacija ima i bitnih ekonomskih reperkusija – zahtijeva manje skupe plovne jedinice, jednostavniju opremu i lakše održavanje. *Sve su to faktori o kojima SSSR mora voditi računa u skladu sa naporima svoje svakako prenapregnute ekonomike i vojnog budžeta.* Povoljni klimatski uvjeti naročito su važni za flote za koje se pretpostavlja njihova dugotrajna autohtonost – to čini bitnu razliku prema surovostima Artika ili tropsko-monsunske zone. Izrazita stabilnost vremena, pogotovo ljeti, znatno olakšava sve vrste aktivnosti.

Međutim, treba istaknuti i niz nepovoljnih osobina – teškoće snabdjevanja očito se oštrije postavljaju za one koji obično raspolažu manjim brojem prijateljskih zemalja i luka i to u zemljama koje samo

¹¹ Ovdje sada ne treba ubrajati rudno blago korišteno u Magrebu već sa kolonijalnom fazom i naftu koja se u Sahari eksploatira tek od kraja 1950-ih godina.

^{11a} Španjolska, Francuska, Monaco, Italija, Jugoslavija, Albanija, Grčka, Turska na sjevernoj, i Ažir, Tunis, Libija, UAR na južnoj fasadi.

na određenim tačkama mogu pružati usluge, jer je najveći dio obale pustinjskog značaja i bez naselja, kako na morskoj fasadi tako i u zaleđu. Snabdijevanje vodom može biti poseban problem – to se odnosi ne samo na flote nego i na niz otoka. Problemi obrane tih otoka u II svjetskom ratu, zbog nedostatka vode, ne mogu biti zanemareni.

Od prirodnih faktora posebno značenje ima karakter razvedenosti. Prostorno vrlo rašireni arhipelazi jako usitnjenih skupina uvjetuju i složen raspored teritorijalnih voda. Time ne samo da je moguća njihova češća povreda u određenim uvjetima nego, što je još važnije, time je ostvarena mogućnost za najrazličitija optuživanja i umjetno izazivanje sporova. Raspored otoka i otočnih skupina je i geopolitički relevantan – oni zatvaraju pristupe tjesnacima (Alboran Gibraltaru, Malta i Pelagijski otoci Sicilskim vratima, Peloponeško-kretska-azijski luk Moreuzima), od bitnog su značenja u ofenzivnim akcijama bilo prema istoku ili prema zapadu (Malta), ili su zbog svog položaja tradicionalne baze za prodor na kopno i element sukoba među pojedinim državama u čemu njihova blizina nekom kopnu predstavlja važnu činjenicu – to se odnosi na Cipar kao ilustraciju obaju posljednjih primjera.

Oblici obale, prvenstveno sitna razvedenost, favoriziraju obrambene¹² mogućnosti pojedinih zemalja i bitno utječu na značaj ratnih mornarica. U svijetu je danas općenito poraslo značenje uskih, obalnih i zatvorenih mora – operacija prema N i S Vijetnamu vrše se i iz zone obalnog mora, čemu treba dodati i dobro poznate osobine i probleme Akabskog zaljeva.

b) *Novi odnosi snaga u bazenu Sredozemlja.* Težnja Sovjetskog Saveza za afirmacijom na moru sigurno je u skladu sa osnovnim Mahanovim koncepcijama. Nekadašnja je »Moskovija« iz svoje kontinentalne jezgre imala četiri glavna pravca geopolitičkog širenja. Od toga su dva bila usmjernit prema morima – Baltičkom i Crnom. U XVIII i XIX st. Rusi su u nekoliko navrata uspjeli prodrijeti flotom u Sredozemlje, a suprotnosti prema Turskoj omogućavale su im da ponekad nađu saveznike čak i među onima koji su za Sredozemlje bili isto toliko (i već ranije) zainteresirani.¹³ Međutim, teškoće su bile značajnije a nisu se odrazile samo na Mediteran i Crno more, nego i njegove sjeverne ruske obale (Tilzitski mir 1807, i Krimski rat i Pariški kongres 1856. god.). U bazenu Sredozemlja uspjeli su se stabilizirati samo neki – Francuzi¹⁴ na zapadnom, Britanci i Turci u istočnom dijelu, dok je Libija bila svojevrsna tamponska zona. I geografski je položaj odgrao određenu ulogu u kolonijalnoj povijesti: važna je korespondentnost posjeda

¹² Razumljivo je da su te mogućnosti umanjene ako otoci neposredno ispred obale ne pripadaju istoj državi, kakav je slučaj na egejskoj fasadi Turske.

¹³ U Navarinskoj bici 1827. god. jedna saveznička englesko-rusko-francuska flota pobijedila je tursko-egipatsku flotu. Kučuk-Kajnardžinskim mirom 1774. god. Rusija je dobila, između ostaloga, pravo slobode plovidbe Crnim morem i prolaza kroz Moreuze.

¹⁴ Kod toga ne treba predviđjeti da je uspješna afirmacija na Sredozemlju došla tek poslije Napoleonovih kontinentalnih koncepcija.

– Francuskoj se upravo preko puta na južnoj fasadi Mediterana nalazi prostor Magreba, Italiji korespondira Libiju, nasuprot Turske i Cipra je položen Egipat.¹⁵

Do pojave VI flote Velika Britanija je bila jedina nemediteranska sila koji se uspjela stabilizirati u prostoru Sredozemlja. Sovjetskom Savezu nije uspjelo pronaći odlučne uporišne tačke ni poslije I a ni poslije II svjetskog rata. Akcije zapadnih sila već su vrlo dugo usmjerene na zatvaranje Rusije u crnomorsku zonu – tome je pridonosila i tzv. »Sredozemna antanta«, tajni sporazum između Italije, Velike Britanije i Austro-Ugarske iz 1887. god. kojim se one obavezuju na održavanje statusa quo na obalama Sredozemnog i Crnog mora, Egeja, Jadrana i obala sjeverne Afrike. Dominacije zapadnih sila u prostoru Sredozemlja potvrdila je i »Srdačna antanta« (iz 1904. god.) između V. Britanije i Francuske kojim prva dobiva slobodne ruke u Egiptu, a druga u Maroku.^{15a} Sovjetski Savez može danas praktički jedino biti oslonjen na svoju autohtonu flotu i nekoliko servisnih luka. Zadaci ove flote mogu se kratko rezimirati u slijedećem: nova sovjetski flota koja se pojavila u Mediteranu poslije arapsko-izraelskog rata 1967. god. ima zadatak uspostavljanje ravnoteže u odnosu na američku VI flotu, kak bi i politika sporazumjevanja Sovjetskog Saveza i SAD bila osnovano na ravnoteži i na tom području; prisustvo flote ujedno je pomoć arapskih zemljama i upozorenje Izraelu; flota može biti svojevrsan faktor pritiska za ponovno otvaranje Sueskog kanala; ona isto tako može biti faktor pritiska prema socijalističkim zemljama koje traže i druga moguća savezništva, a zbog geografskog položaja imaju veliko potencijalno značenje na lokaciju vojnih baza (Albanija).

Oslanjanje Sovjetskog Saveza u Sredozemnom bazenu praktički samo na svoju autohtonu flotu ukazuje i na jedan od najznačajnijih geopolitičkih nedostataka zemalja Varšavskog ugovora. Njihov teritorij nigdje direktno ne izlazi u prostor Mediterana. Od 1948. god. otpala je svaka eventualna pogodnost geopolitičkog položaja Jugoslavije. Albanija nije više član Varšavskog ugovora (od 1968. god.). Bugarska nije nikada mogla trajno ispuniti svoje ambicije prema Egejskom moru. Zahtjevi SSSR-a poslije II svjetskog rata za revizijom statusa Moreuza nisu uspjeli. Inače u drugim slučajevima zemlje Varšavskog ugovora participiraju i na Artičkom oceanu, Baltiku, centralnoj i jugoistočnoj Evropi – dakle svugdje, u svim osjetljivim zonama, ali ne i na Sredozemlju. To je jedini značajan evropski prostor, od kojeg je zona Varšavskog ugovora u velikoj mjeri izolirana. Sovjetski Savez i njegove satelitske zemlje nalaze se u Evropi u okruženju, dok jedini slobodni izlaz predstavlja arktička fasada. Razumljivo je pri tome da pozitivno

¹⁵ Velika Britanija je 1704. god. zauzela Gibraltar, a zatim su slijedili: 1800. god. Malta, 1878. god. Cipar, dok je 1882. god. okupiran Egipat. Godine 1842. Alžir je postao francuski protektorat isto kao i Tunis 1881. i Maroko 1912. Te je godine i Italija zauzela Libiju.

^{15a} Borba za Sredozemlje nije bila nepoznata niti kod nas – tako u svojoj »Historiji« B. A. Krčelić govori sredinom XVIII st. o tadašnjoj borbi za prevlast na Mediteranu. Izričito navodi da »Ako Francuska i Španjolska podignu svoju pomorsku moć i u to ulože sve svoje sile, lako će postati gospodari Sredozemnog mora i Zapadnih Indija.« (str. 313)

značenje posjedovanja vlastite maritimne fasade nipošto ne treba apsolutizirati, jer raspolaganje obalnim pročeljem može za SSSR biti i defanzivni nedostatak. Na tom se mjestu ispred državne granice i vlastitog teritorija ne nalazi tamponska zona satelitskih država.

Suvremeni odnosi snaga u Sredozemlju definirani su prvenstveno stupnjem vojne moći. Osim dviju prvorazrednih mornarica – američke i sovjetske – jedino još Francuska i Italija raspolažu velikim i modernim ratnim flotama. Podaci o vojnim snagama teško su pristupačni zbog čega je nužno oslanjati se na različite nepodudarne izvore. Pri tom nas naravno najviše zanima snaga sovjetske flote – navodno ona uključuje 400 pomornica, 20 krstarica, 110 razarača, 100 eskortnih razarača, 3000 patrolnih brodova, 350 minolovaca, 100 raketnih čamaca, 350 torpednih čamaca, 200 desantnih brodova i vrlo velik broj brodova pomoćne namjene. Među zemljama Varšavskog ugovora ističu se osim Sovjetskog Saveza još jedino DR Njemačka i Poljska. Dok sovjetske oružane snage broje 465.000 (prema nekim podacima i 600.000), istočno-njemačke raspolažu sa 17.000 a poljske sa 15.000 ljudi. SSSR raspolaže (navodno) i sa 38 nuklearnih podmornica.¹⁶ Od ove velike sovjetske flote u Sredozemlju se nalazi samo oko 50 brodova, što uključuje desetak podmornica (i nuklearnih), nosač helikoptera, brodove za snabdijevanje i drugo. Toj je znati suprotstavljena američka VI flota koja također ima 50 brodova (sa dva nosača aviona) ali veći broj posade i veću ukupnu tonažu.¹⁷

c) *Mogućnosti cijepanja jedinstvenog slobodnog mora mediteranskog bazena.* Pošto su pojedine ambicije iz prošlosti morale ostati nezadovoljene – prvenstveno se to odnosi na tzv. grčko »svoje more« (Egejski bazen), rimsko ili kartaško »naše more« koje se odnosilo na cjelinu Sredozemlja u antičkom razdoblju, pošto je nestalo srednjovjekovnog »Venecijanskog zaljeva«, hrvatskog »našeg mora«,¹⁸ pošto je V. Britanija preko svog ranijeg imperijalnog puta oslonjenog na otočna uporišta i tjesnace prestala biti sredozemna sila i pošto su skršene ambicije sila Osovine u II svjetskom ratu, izgledalo je da će *Sredozemlje zaista trajno postati slobodno more u Grotiusovom smislu.*^{18a}

Međutim i danas, kao što je to već jednom bio slučaj u ovom stoljeću – u vrijeme I svjetskog rata – prirodno jedinstveni bazen Sredozemnog mora moguće je pocijepati u pojedine izdvojene dijelove. To se prvenstveno odnosi na izolaciju Crnog mora, zatvaranje Jadrana u Otrantskim vratima, presijecanje Mediterana na njegovom centralnom

¹⁶ Godine 1967. SAD su imale 41 nuklearnu podmornicu, dok će ih V. Britanija do 1971. god. imati 4, a Francuska 3 do 1973. god. Sve će podmornice biti, naravno, naoružane raketama.

¹⁷ U prosincu 1968. god. SSSR je povukao iz Sredozemlja oko 20 brodova, dok su SAD i dalje zadržale svoj puni flotni sastav.

¹⁸ »Golfo di Venezia«, i Krešimirova darovnica »Mare nostrum«. U Krešimirovoj darovnici spominje se otok Maon »što leži u našem dalmatinskom moru.«

^{18a} »Mare liberum« H. Grotiusa iz 1609. god. ubrzo dobiva svoj kontrastirajući pendant – 1633. god. engleski pravnik J. Selden objavljuje djelo »Mare clausum« u kojem brani tezu da i more isto kao i kopno može potpadati pod privatno gospodarstvo ili pod vlast jedne države.

dijelu na mjestu Sicilijskih vrata, kao i u slučajevima mogućeg zatvaranja Gibraltarskog i Sueskog prolaza. Pojedini sredozemni tjesnaci i prolazi vrlo su različiti i imaju različito značenje:

1) Ulaz u Mediteran sa zapada relativno se lako zatvara u Gibraltarskom tjesnacu. To omogućavaju prirodno-geografski faktori – njegova širina (ali ne i dubina) i okruženost vojnim bazama (Rota na španjolskoj atlanskoj obali i Gibraltar na Sredozemnom prilazu, kao i postojanje korespondirajućeg mostobrana na tlu Afrike – odnosi se to ne samo na španjolsku Ceutu nego i nešto udaljeniju Melillu). Postojeće mogućnosti dopunjuju se u najnovije doba i novim elementima – između španjolske i marokanske obale sjeverno od Melille, gdje se pristup Gibraltar sužava na oko 140 km, nalazi se približno na sredini tog koridora španjolski otok Alboran. Razumljivo je da mu njegov centralni geografski položaj u koridoru daje određene prednosti koje na Zapadu nisu ostale nezapažene. Sovjeti navode prema izvorima iz londonske i madridske štampe (1968. god.) – da SAD ovdje namjeravaju izgraditi vojno-pomorsku bazu. Time bi kontrola Gibraltara bila ostvarena u potpunosti. Baza Rota se nalazi na zapadnom pristupu, Alboran na istočnom, a Gibraltar i Ceuta su na početku samog prolaza korespondentno položeni i brane pristup tjesnacu, koji se pored toga može efikasno zatvoriti mitskim baražama.

2) Zanimljivo je da Sicilijanski prolaz (oko 125 km širine) nije danas apsolutno kontroliran iz tačaka koje su mu najbliže,¹⁹ jer je od 1963. god. Tunis došao u posjed nekadašnje francuske baze u Bizerti. Zbog toga i dalje najznačajnija tačka ostaje otok Malta.²⁰ Sa prednostima topografskih karakteristika – dvostrukim zaljevom i jednim od najboljih sidrišta u svijetu, ali i regionalnim značenjem, Malta izaziva i u najnovije vrijeme osobiti interes Atlanskog pakta. Otok je dugo vremena bio vojno uporište i bunkerska stanica zato ga je 1565. god., dakle još prije bitke kod Lepanta, kada je Turska još mogla imati ambicija i na moru, opsjedala flota Sulejmana Veličanstvenog, što je očito ukazivalo na njezinu odličnu lokaciju za maritimne prodore prema zapadu. I za prodore usmjerene prema istoku, Malta je imala veliko značenje. U Napoleonovom pohodu na Egipat 1798. god. Malta nije smjela ostati ni neprijateljska, niti neutralna zbog čega je opsjednuta i zauzeta. Kasnije je zbog otvaranja Sueskog kanala 1869. god. značenje Malte poraslo i ona je činila bitnu kariku u lancu britanskog Imperijalnog puta između Otoka i Indije. U II svjetskom ratu Malta je bila važna prepreka talijanskim vezama sa sjevernom Afrikom.

Ostali otoci koji se nalaze na pristupnoj, tj. na istočnoj strani koja je relevantna za današnju konfrontaciju Istoka i Zapada, teritorijalno su manji, oskudijevaju vodom i prema raspoloživim podacima nemaju većeg geopolitičko značenje, što ne znači da se u slučaju sukoba na Sre-

¹⁹ Kod tog tačaka ne treba zaboraviti mogućnost kontrole sa siciljskih aerodroma.

²⁰ Nalazi se pod zaštitom NATO pakta od 1965. god. iako je njezino stanovništvo u velikoj mjeri protublokovski raspoloženo.

dozemlju ne bi mogli reaktivirati kao vojne baze.²¹ I Sicilski prolaz moguće je zatvoriti minskim baražama, ali njegove dubine ipak omogućavaju prolaz podmornicama. Na kraju još jednom treba istaći geografski položaj Malte i Pelagijskih otoka. Oni su locirani istočnije od Sicilskog prolaza, dakle su najpogodnije položeni za njegovu obranu.

3) Na mogućnost zatvaranja Otrantskih vrata ukazuje ne samo njihova širina (oko 80 km), postojanje vojnih baza na ulazu (albanski Sezani) nego i iskustva iz I svjetskog rata, kada je stvorena tzv. Otrantska baraža — sistem podvodnih prepreka koje je postavila Antanta kako bi spriječila izlaz njemačkih i austrougarskih podmornica u Sredozemno more.²²

4) Razumljivo je da se efikasnost pojedinih baraža povećava sa uzinom tjesnaca. — Najpovoljnije su za to prilike u Mourezima, jer se Dardaneli sužavaju na samo oko 1350 m, Bospor oko 660 m. Zatvaranje Moureza u I svjetskom ratu najbolji je primjer mogućeg odjeljivanja Crnog mora koje je u širem kontekstu moguće smatrati za dio Sredozemnog bazena. Gotovo godinu dana trajali su naponi Antante (»Dardanelska operacija« od veljače 1915. do sječnja 1916.) da se probije kroz Moreuze. Pri tom je interes bio uvjetovan ne samo budućim položajem Turske, nego i izuzetnim značenjem njezinog geografskog položaja. Budući da je preko evropskog kopna prekinuta veza između Francuske i Britanije s jedne strane i Rusije s druge strane, moguće ju je bilo na jugu ostvariti preko Moreuza. Ruskim žitom i naftom mogli bi se tada snabdjevati saveznici, koji bi u zamjenu davali ratni materijal. Pored toga oslobodilo bi se i aktiviralo oko 350.000 BRT brodovlja koje je ležalo u Crnom moru. U doba intenzivnog podmorničkog rata svaka je dodatna tonaža imala veliku vrijednost.²³

5) Zatvaranje Moreuza nije jedina mogućnost izolacije Crnog mora i sovjetske flote. Donekle se to može postići i vojnim aktiviranjem Peloponeško-kretske-maloazijskog arhipelaga (Kythera, Antikythera, Kreta, Karpatos, Rodos), ali i prednostima koje u zaprečavanju pruža izuzetno razbijen sistem ostalih egejskih otoka.

6) Zatvaranje Sueskog kanala ima i jednu naročitu specifičnost. To je jedini primjer gdje se pocijepanost Sredozemnog mora, ili nemogućnost komuniciranja prema vani, ostvaruje danas samo angažmanima sa kopna — u svim dosadašnjim primjerima bila je uvijek važna kontrola mora.

²¹ I u toku II svjetskog rata postojale su talijanske posade na Panteleriji, Linosi i Lampedusi, ali su se morale predati zbog nestašice vode.

²² Baraža se sastojala od minskih polja i protupodmorničkih mreža a nalazila se približno između Otranta i Krka. U I svjetskom ratu položeno je ukupno oko 310.000 mina, od čega je najviše otpalo na udio V. Britanije. Općenito je najviše mina položeno u Sjevernom moru (212.757). Minskim baražama bili su pregrađeni i Finski zaljev, prolazi između V. Britanije i Norveške i Doverski tjesnac. Iako se ovaj sistem zaprečavanja nije uvijek pokazivao najefikasnijim, imao je ipak ogromno značenje.

²³ Minska polja i baraže imale su zadatak da spriječe izlaz njemačkih podmornica, prvenstveno na Atlantski ocean, jer je samo u 1917. god. u vrijeme najintenzivnijeg podmorničkog rata potopljeno 7.576.000 BRT savezničkog brodovlja, dok je tokom čitavog I svjetskog rata potopljeno oko 13.000.000 savezničkih BRT. Godine 1943. potopljeno je maksimalnih 2.585.000 BRT, a u toku čitavog rata 23—26.000.000 savezničkih BRT.

Geografski raspored i značenje nekih ključnih tačaka Mediterana

Bazen Sredozemnog mora, to u suštini jedino pravo veliko sredozemno more, karakterizira nekoliko geografski i politički značajnih činjenica – a) uz izuzetak Gibraltara²⁴ i Moreuza ono je totalno zatvoreno, b) odlikuje se naročitom krupnom i sitnom razvedenošću, što bitno utječe na značaj ratnih mornarica, c) podijeljeno je u nekoliko bazena što posebno ističe značenje unutarnjih veza putem prolaza i vratiju i d) ovdje se nalazi nekoliko država koje su imale ambicije za stvaranje velikih kolonijalnih carstava, a ujedno je to i zona u koju su nastojale prodrijeti i druge nemediteranske zemlje.

Nekoliko ključnih tačaka Mediterana derivira svoju važnost prvenstveno iz geografskog položaja regionalnog i superregionalnog značenja. Od prolaza to su prvenstveno Gibraltar, Moreuzi i Sueski kanal, zatim Otrantska vrata i Sicilijski prolaz, dok niz drugih kao što su Mesinski, Korzički, Bonifacijski, Korintski i drugi nemaju veće saobraćajno ili geopolitičko značenje, jer se nalaze u zonama gdje posve dominiraju zapadne sile i jer ne ostvaruju povezanost između značajnih dijelova Sredozemlja. Jedinu iznimku u tome može predstavljati spomenuti Peloponeško-kretska-maloazijski otočni luk koji zatvara Egejsko more, koji, unatoč slobode plovidbe otvorenim morem može stvaranjem minskih baraža i obalnom artiljerijom bitno otežati izlaz sovjetske flote u Sredozemlje.

U drugu grupu odlučnih tačaka ubrajamo one gdje već postoje vojne baze ili se one vrlo brzo mogu osnovati ili reaktivirati: to su Gibraltar, Bizerta, Malta, Sazan, Kreta, Cipar, *Mers el Kebir* i druge. *Ova posljednja u novije vrijeme izaziva naročiti interes s obzirom na pretpostavke da bi mogla postati sovjetska vojno-pomorska baza. Iako je u studenom 1968. god. TASS demantirao da je Sovjetski Savez uspostavio u Mers el Kebiru svoju pomorsku i raketnu bazu, navodi nas to ipak na razmatranje o potencijalnom značenju i karakteristikama ovog lokaliteta u regionalnoj strategiji Mediterana.*

Mers el Kebir («Velika luka») je staro arapsko gusarsko uporište kraj Orana,²⁵ geografski neobično povoljno položeno blizu španjolske obale na koju su stizali dragocjeni tovari iz Novog svijeta. Kasnije je to francuska vojna luka i ključna tačka u mediteranskoj strategiji (iako ne treba zaboraviti ni Bizertu), dobro izgrađena i utvrđena sa izvrsnim sidrištem koje prima i najveće ratne brodove. Po sporazumu s Alžiriom Francuska je mogla koristiti bazu do 1977. god., ali ju je napustila već 1968. god. Međutim, Francuska i danas raspolaže avionskom bazom Bou-Sfer u blizini Mers el Kebira. Nakon francuskog napuštanja baze Italija se požurila da s Alžiriom ostvari povoljne kreditne aranžmane uz alžirska uvjerenja da bazu neće nikome iznajmiti. Međutim, da-

²⁴ U obzir su uzeti samo prirodni prolazi.

²⁵ Do francuske okupacije 1831. god. bio je i luka Orana.

nas se zbog političke orijentacije Alžira i potrebe Sovjetskog Saveza za lukama na zapadu često spominje pretvaranje Mers al Kebira u sovjetsko vojno-pomorsko uporište.

Njegova vrijednost može se za Sovjetski Savez različito ocjenjivati – geopolitička i geostateška lokacija u suštini je dosta nepovoljna. Prvenstveno treba istaći značenje jednog vrlo jednostavnog, ali itekako relevantnog geografskog faktora – njegove udaljenosti. Mers el Kebir je suviše udaljen od Moreuza, također je i suviše udaljen od UAR i Sirije koje su među državama istočnog dijela Sredozemlja sa Sovjetskim Savezom najbolje povezane i koje već i danas u nekim svojim lukama (Latakiji, Aleksandriji, Port Saidu) pružaju sovjetskoj floti određene usluge. Ova isturenost Mers el Kebira prema zapadu ima i druge nepovoljne implikacije: on se nalazi u najzapadnačnije²⁵ orijentiranom dijelu Sredozemlja – *jer tu su Španjolska a i Francuska čije luke i poslije istupanja iz vojnog saveza ostaju na dispoziciji flotama NATO pakta, zatim Italija, Maroko i Tunis čiji povoljni odnosi sa Zapadom ne dolaze u pitanje. Kao mogućnost oslonca ostaje jedino Alžir,*^{26a} ali je razumljivo da se realna snaga toga oslonca može i suviše lako precjenjivati. Pri tom nije naravno moguće ne uočiti mogućnost snabdijevanja sovjetske flote alžirskom naftom, flote koja je istina u velikoj mjeri autonomna, ali se ipak lakše snabdijeva kod onih partnera gdje barem količina proizvedene nafte nije problem, kao što to može biti slučaj sa Sirijom i UAR nakon gubitka naftonosnih polja na Sinaju 1967. god.²⁷ Druga varijanta snabdijevanja – preko crnomorskih luka – može biti sasvim onemogućena jer se Moreuzi mogu efikasno zatvoriti.

Razumljivo je da je ovaj istureni i izolirani položaj potencijalne sovjetske baze moguće i drugačije ocjenjivati – njezina prednost bila bi upravo u takvoj isturenosti prema Zapadu. Međutim ako prihvatimo prvenstveno obrambeno značenje sovjetskog vojnog angažiranja u Sredozemlju ovakva isturena geografska lokacija ne bi bila sasvim u skladu s navedenim shvaćanjem o obrambenom značaju sovjetske mediteranske politike. (Ali ne treba pritom zaboraviti da i istureni ofenzivni položaj može također imati i obrambeno značenje). Geografski položaj Mers el Kebira nepovoljan je i iz drugih razloga – njemu se sa istoka relativno teško prilazi jer se Sicilski prolaz, širine oko 125 km, može efikasno kontrolirati flotom, manskim baražama, Maltom i Pelagijskom otočnom skupinom.²⁸ Pored toga Mers el Kebir kao baza ne bi odgovarao poznatom i uobičajenom sovjetskom stavu prema strateškim nedostacima takvih tvorevina. Uporišta na kopnu izuzetno su osjetljiva na raketni udar, zbog čega sve prednosti leže u »pokretnim ba-

²⁵ Dok je Alžir pripadao Francuskoj bio je zapadni dio Sredozemlja zaista pravo zapadnjačko jezero.

^{26a} Povezivanje Alžira sa Sovjetskim Savezom ima važne gospodarske implikacije. Izvoz alžirskog vina i migracije radne snage uvelike su orijentirani prema Francuskoj što nju opet osigurava od eventualnih alžirskih zahvata u naftnu privredu u koju je uložio francuski kapital. Nastale probleme u vezi alžirskog izvoza vina djelomično je riješio Sovjetski Savez svojim kupovinama.

²⁷ Godine 1968. Izrael je na Sinaju dobio oko 6.000.000 t nafte.

²⁸ Tuniska Baza Bizerta izgleda ne može biti opasnost za NATO pakt.

zama« – raketnoj i nuklearnoj autohtonoj *podmorničkoj* floti koja uživa sve prednosti lakog približavanja protivniku u svim dijelovima svijeta uz mogućnost svoje maksimalne zaštite. Pored toga Mers el Kebir kao sovjetska vojno-pomorska baza može biti i negativan faktor i sa čisto političkog stanovišta. Iako je ovaj rad ograničen samo u suštini na geografske i geopolitičke sadržaje, treba zbog cjelovitosti istaći i jedan politički aspekt – pretvaranjem Mers el Kebira u vojno uporište Sovjetski Savez bi se izjednačio sa SAD kojima vojne baze u svijetu čine osnovu »politike prisutnosti«. *Zbog toga je potrebno posebno istaći da Port Said, Aleksandrija i Latakija nisu nikakve sovjetske baze, nego samo mjesta gdje se povremeno mogu koristiti neke usluge.* Očito je svakoj floti potrebno da se nakon nekog vremena povuče u određena uporišta što je stvar prvenstveno tehničkog karaktera. U tu svrhu Sovjetski Savez povlači svoju flotu u Crno more, umjesto da se koristi nekom lukom u prijateljskim mediteranskim zemljama. Time ta flota, naravno, riskira da se u slučaju zatvaranja Moreuza može naći izolirana u crnomorskom bazenu. Uz adekvatan problem troškova, što se međutim može vrlo različito ocjenjivati,²⁹ SSSR očito ne želi pružiti argumente u prilog tvrdnji da je negdje i ostvario svoja značajnija vojno-pomorska uporišta, što ima i dalekosežno političko značenje.

Značenje navedenih lučkih oslonaca za Sovjetski je Savez poraslo od izraelsko-arapskog rata, jer je 1968. god. Albanija istupila iz Varšavskog ugovora, Jugoslavija je nesvrstana još od ranije, a ostale su zemlje ili ekonomsko-politički pod suviše malim utjecajem Sovjetskog Saveza ili su blokovski orijentirane.

Uočavanje geopolitičkih nedostataka Mers el Kebira kao sovjetske baze u Sredozemlju navodi na pomisao traženja i drugih mogućnosti. Iako stvaranje baza na tuđim obalama odudara od *nama* poznate sovjetske političko-strateške doktrine, ovakva su razmišljanja potrebna, a uvjetovana su prvenstveno dvama faktorima – prvo, brojčano je sovjetska flota znatno ojačala (danas broji preko 50 jedinica), što zaostavlja probleme njezinog snabdijevanja, i drugo, postoji mogućnost totalnog zatvaranja Moreuza pri čemu bi se sovjetska mediteranska flota praktički našla posve izolirana jer zaobilazne veze preko Gibraltara i eventualno otvorenog Sueskog kanala praktički mogu biti teško iskoristive. Svjedoci smo uspješnog prekida plovidbe kroz Sueski kanal, a slična mogućnost postoji i za Gibraltarska vrata. Njihova je širina mala (oko 13 km) i može se efikasno kontrolirati, što međutim ne vrijedi i za dubinu (oko 320–1130 m) na kojoj se više ne može spriječavati prolaz podmornica.

Zbog svega navedenog sovjetski bi interes eventualno mogao biti umjeren i prema nekim drugim zonama Sredozemlja. Kod toga ne treba izgubiti iz vida više puta ponovljene sovjetske stavove da ni jednoj socijalističkoj zemlji neće biti dozvoljeno da bude istrgnuta iz socijalis-

²⁹ Servisiranje flote u vlastitim crnomorskim lukama očito može biti jeftinije, ali Sovjetskom Savezu sigurno nije ni do toga da u okviru gospodarske suradnje sa nerazvijenim arapskim zemljama ne pruži tim državama mogućnost za izvoz usluga kao prilog njihovom gospodarskom razvoju.

tičkog lagera, što znači da se to može odnositi i na Albaniju. Dosađanje, albansko udjelovanje u *Svjetskom Savezu* i *Svjetskom Savezu* kontakta sa zemljama Varšavskog ugovora, a pogotovo ne sa Sovjetskim Savezom. Izolaciona uloga Grčke nije samo teritorijalno značajna nego je naglašena i njezinom pripadnošću NATO paktu. Jugoslavija također ima ulogu teritorijalne izolacije, ali, iako je nesvrstana mogla bi zbog svog specifičnog geopolitičkog položaja na mjestu Zapadu poželjnog zatvaranja »okruženja« također izazvati interes NATO pakta. *Uzimajući u obzir geopolitički položaj očito je da se Albanija nikada ne bi mogla izdvojiti iz zone Varšavskog ugovora da je predstavljala njegov direktni teritorijalni nastavak, ili da čak direktno graniči sa Sovjetskim Savezom.* U tom je smislu i geopolitički položaj Jugoslavije 1948. god. pogodovao našem suprotstavljanju politici Informbiroa. Jugoslavija ne graniči direktno sa SSSR-om, a ima jednu slobodnu morsku fasadu. Na ispravnost ovakvog načina mišljenja jasno upućuju i događaji u Mađarskoj 1956. i ČSSR 1968. godine. To su zemlje koje vrše izrazitu tamponsku ulogu i direktno graniče sa Sovjetskim Savezom. Međutim, različitosti Albanije sasvim su očite – njezina uloga kao neposredne sovjetske tamponske zone u suštini je sasvim beznačajna.

Albansko izdvajanje iz socijalističkog lagera³⁰ treba promatrati i u jednoj vremenskoj dimenziji – onda kada se početkom 1960-ih godina Albanija počela distancirati, Sredozemlje još nije imalo za Sovjetski Savez toliku važnost, pa se i gubitak Albanije nije činio tako značajnim. Vjerujemo da u suvremenim uvjetima nakon izraelsko-arapskog rata (1967. god.) takvo distanciranje ne bi bilo moguće. Inače nepovoljan geopolitički položaj Albanije ne treba posebno naglašavati. Položaj u totalnom okruženju akcentiran je činjenicom što Albanija nije pomorska zemlja, a zbog udaljenosti i drugih razloga teško je očekivati da bi od kineskog savezništva mogla imati stvarnih koristi.

Novi bi sovjetski interes za Sredozemlje kojim se (opravdano) tek sada uspostavlja ravnoteža snaga prema američkoj VI floti, mogao značiti i nov interes za Albaniju.³¹ U tom je smislu Albanija položena relativno povoljno. Ipak je nešto bliže istočnom dijelu Sredozemlja, raspolože izvjesnom količinom nafte, može pružiti i ostale opskrbne usluge, na Sazanu je nekada već postojala sovjetska baza, uz to treba posebno naglasiti i činjenicu da bi kontrolom Albanije Sovjetski Savez došao prvi put u priliku da eventualno zagospodari jednim pomorskim prolazom, zatvaranjem Otrantskih vrata, a time i Jadranskog mora čime se uvelike obezvređuje eventualno nastojanje Zapada da preko Jugoslavije upotpuni sistem »okruženja«.

³⁰ Albansko istupanje iz Varšavskog ugovora 13. IX 1968. samo je potvrdilo jednu realnost staru već nekoliko godina, Albanija također više ne sudjeluje ni u radu SEV-a.

³¹ Sve se ove mogućnosti razmatraju samo kao mogućnosti. Ovdje se samo radi o uočavanju onih geopolitičkih faktora koji su sasvim sigurno podrobno analizirani i na Istoku i na Zapadu.

Posebno pitanje predstavlja naravno i pristup do albanskog teritorija – preko Grčke.³² To naravno nije moguće jer ona pripada NATO paktu, a što bi moglo imati nesagledivih i katastrofalnih posljedica. Isto vrijedi i za eventualni pristup preko Jugoslavije. To znači da se novije bugarske ambicije prema Vardarskoj Makedoniji ne bi mogle iskoristiti za teritorijalno povezivanje s Albanijom.³³ *Iz navedenog slijedi da jedini mogući pristup predstavlja more, naravno uz odgovarajuće ispoljavanje snage na moru. Zato treba očekivati i dalje jačanje sovjetske sredozemne flote, koje jačanje opet sa svoje strane ističe sve veću potrebu postojanja i nekih kompletnijih uporišta.*

Ekonomsko-geografski i geopolitički položaj Italije, Grčke i Turske u odnosu na bazen Sredozemlja

Boravak bilo koje velike ratne flote u Sredozemlju očito ne odgovara pravim interesima pribrežnih zemalja. Iznimku u tome predstavljaju oni aspekti sovjetskog prisustva koji pridonose obuzdavanju Izraela, a mogu biti iskorišteni i za novo otvaranje Sueskog kanala. Međutim, novo prisustvo flote smatrano je na Zapadu kao poseban oblik ugrožavanja naročito Italije, Grčke i Turske.

Geopolitički položaj Italije neobično je povoljan – centralna je lokacija imala i za Rimljana posebnu vrijednost; sukob sa Kartagom, koja je imala ne samo velike ambicije nego i sličan regionalni položaj, bio je neizbježan. Centralni položaj omogućavao je da se dva relativno vrlo kratka i sigurnija pomorska pravca Rim ostvaruje kontakte koji bi održavali kopnenim putem bili neobično dugi i zaobilazni, a time i ne sigurniji i skuplji – činjenica koje ne treba zaboraviti ni onda kada se ima u vidu i te kako dobro organiziran rimski kopneni saobraćaj. Ta su dva pravca oni koji povezuju Siciliju sa današnjim Tunisom i Apuliju sa Albanijom. I Napoleon je, težeći stvaranju imperija koji bi uključivao ne samo veći dio Evrope nego i Rusiju, Tursku, Italiju i uopće čitav bazen Sredozemlja, pretpostavljao da bi Italija bila sjedište imperija. Centralni regionalni položaj ove zemlje bio je uvijek i te kako relevantan.

Iako izolirana na poluotoku i okružena Alpama Italija nije bila uvijek i najuspješnije branjena,³⁴ što međutim nije sprečavalo ambicije njezinog prostornog širenja. Blizina jugoslavenskoj i albanskoj obali poticala je prekomorske težnje, ali se uski mletački obalni rub na Balkanskom poluotoku nije mogao održati zbog nesavladivog zaleđa, a u

³² Tu je naravno nemoguće složiti se sa pismom Russela, Sartrea, Dedijera i Schwartza objavljenom u londonskom Timesu (prijevod potpunog teksta pisma donio je i »Vjesnik« 19. X 1968. god.), u kojem se ističe da se do Albanije može doći jedino preko jugoslavenskog teritorija.

³³ 21. IX 1968. Albanija je uputila notu Bugarskoj u kojoj protestira protiv velike koncentracije sovjetskih trupa u Bugarskoj, koje su (navodno) prijetnja nezavisnosti Albanije.

³⁴ Treba se prisjetiti mnogobrojnih starijih i novijih prodora preko Alpa (punski i napoleonovski ratovi dr.), prodora Vandala preko NE dijela Tunisa i Sicilije, osvajanje Arapa i Normana, nemoćnost Njemačke da u II svjetskom ratu zaustavi saveznike na Zimskoj, Gustavovoj i Gotskoj liniji i sl.

Albaniju se uspjelo zakoračiti tek djelomično. Otrantska se vrata nisu uspjela zavoriti i »mare nostrum« ili Venecijanski zaljev postali su konačno Jadransko more.

Središnji geografski položaj Italije bio je uvijek značajan. Upravo sučelice nalazi se Libija i Tunis – pogodan položaj da se zakorači prema Kartagi, ali da se otuda prime i udarci (Vandali). I u najnovije doba važna je talijanska blizina Libiji, koja je 1912. god. postala njezina kolonija. Tako su kasnije sile Osovine formirale svojevrsnu pregradu između evropskog Istoka i Zapada. To su olakšavali ne samo blizina i geografski položaj nasuprot Libije, nego i činjenica da je to bio prostor tamponskog značenja između francuske i britanske interesne sfere, jer se, u vrijeme kada sjeverna Afrika izaziva kolonijalne interese, to područje nije isticalo značajnim prirodnim bogatstvima – eksploatacija nafte pripada tek najnovijem vremenu. U ovoj teritorijalnoj okosnici (Njemačka – Italija – Libija) bila je sa porazom Francuske važna luka Bizerta. Faktor blizine i upravo talijanska participacija na Sicilskim vratima uvjetovali su njezinu okupaciju, zbog čega je Bizerta služila kao baza za iskrcavanje njemačko-talijanskih trupa od 1942. godine.

Italija i danas svojim položajem trupnog i otočnog dijela i naročito Pelagijskim otocima pridonosi zatvaranju Sicilskog prolaza. Međutim, isticanje centralnog položaja Italije za geopolitičke osobine NATO pakta danas je ipak manje značajno, jer se osjetljivije zone nalaze više na istoku. (O Grčkoj bit će još posebno govora.)

Eventualne mogućnosti sovjetskog vojnog prodora u Sredozemlje osim preko Moreuza dozvoljavaju raspravu o geostrateškim prednostima i nedostacima pojedinih komunikacijskih pravaca Sredozemlja ili njegovog kontinentalnog zaleda. Te su mogućnosti svode praktički na četiri pravca – prva dva imaju ishodište u Panonskoj nizini, a usmjereni su prema dolini Pada, gospodarski vitalnom dijelu Italije i to preko Ljubljanskih i Postojnskih vratiju, ili Moravsko-varždarskom udolinom prema Solunskom zaljevu. Treći pravac povezuje Bugarsku i Albaniju preko Povardarske Makedonije, a četvrti Bugarsku i Egejsko more preko Trakije. *Pri tome je bitna činjenica da sve četiri mogućnosti imaju izlaz na more, a ono što je danas SSSR na Sredozemlju već i ostvario također je ostvareno preko mora.*

U odnosu prema Italiji geostrateški su najvažnija dva praca³⁵ – preko Austrije i Jugoslavije prema nizini Pada čime se Italiji presijeca veza sa evropskim kontinentom. Iako Italija ni danas nema direktnog graničnog kontakta s ostalim članicama NATO pakta jer je izolirana Austrijom, Švicarskom i Francuskom, ipak je njezin kontakt sa Francuskom značajan, jer bi u slučaju ozbiljnije ratne opasnosti u Evropi sigurno trebalo očekivati i promjenu francuske orijentacije prema vojnim savezima. Odsijecanjem Italije u nizini Pada ostala bi još za veze sa saveznicima samo obalna fasada. Međutim, ta se situacija može otežati aktiviranjem i drugog glavnog komunikacijskog pravca, Moravsko-

³⁵ A. Gabelić: »Garantije« (»Međunarodna politika«, br. 448 I, XII 1968., str. 19-20).

-vardarske udoline, koju uz kontrolu Albanije, a time i Otrantskih vrata lišava Italiju čitavog sjeveroistočnog obalnog pročela. Iz navedenog slijedi da je maritimna fasada za Italiju od izuzetnog značenja – prvenstveno se to odnosi na njezin jugozapadni dio. I nije čudno što je upravo Napulj matična luka američke VI flote u Sredozemlju. Navedeni eventualni prodor u sjevernu Italiju može osim toga imati i daleko šire regionalno-strateške aspekte, jer se između Riminija i Grado-a (u blizini naše granice) nalazi nekoliko raketno-nuklearnih baza.

Navedenom treba dodati i značenje nekih gospodarskih aspekata – oko 85% talijanskog uvoza dolazi morem³⁶ što znači da i za svoju gospodarsku sigurnost i ravnotežu Italija bitno ovisi o morskim vezama, koje koncentriranjem velikih flota u Sredozemlju a uz stalnu perspektivu sukoba i stvaranja psihoze nesigurnosti, mogu biti ugrožene. Razumljivo je da se u vrijeme vojnog sukoba i napregnutije ekonomike ti problemi postavljaju još oštrije. Osim centralnog regionalnog položaja i neki su drugi geografski faktori Italije značajni za vojne aspekte. Ona ima izuzetno nerazvedene obale, pogotovo u odnosu na situaciju razvedenost.³⁷ Ova činjenica bitno utječe i na karakter flote koja se oslanja na veće jedinice. Pogodnostima sitne razvedenosti mogu se koristiti jedino Jugoslavija, Grčka i Turska, što uvjetuje njihove vlastite obrambene mogućnosti flotom torpednih raketnih čamaca.³⁸ Prema nekim podacima 1968. god. u Sredozemlju je NATO raspolagao sa 28. a zemlje od Jugoslavije preko Blistoka do Alžira sa oko 200 torpednih čamaca.

Značenje *geopolitičkog položaja Grčke* slijedi prvenstveno iz njezine istočnije lokacije, kontrole Egejskog mora i Peloponesko-Kretske-maloazijskog otočnog luka,³⁹ kao i izlaza Moravsko-vargarske udoline. I za Grčku kao i za Italiju slobodna maritimna fasada ima veliku vrijednost. Okružena na sjeveru Albanijom, Jugoslavijom i Bugarskom, zemljama s kojima je uvijek moguće aktivirati teritorijalna pitanja, Grčka za svoju vanjsku trgovinu i vojnu sigurnost prvenstveno ovisi o morskim vezama i to još više nego Italija. Grčka zbog svojih unutarnjih političkih problema – starijih vezanih uz Markosovu gerilu⁴⁰ a također i onih novijih, zatim zbog gospodarskih problema i vojne sigurnosti, mora biti saveznik onoga uz čiju se pomoć ti problemi mogu rješavati ili bar ublažavati, i s kime se mogu ostvariti trajne i sigurne saobraćajne veze – dakle i ovdje je značajno more, a kao partneri mogu se javiti SAD i NATO pakt, koji najlakše preuzimaju »obaveze« prema zemljama koje raspolaze obalnom fasadom.

³⁶ Samo preko Sueskog kanala uvezla je Italija 1966. godine preko 50 milijuna tona nafte.

³⁷ Grupi Pelagijskih otoka kod toga je nemoguće zanemariti.

³⁸ Slične takve flote u arapskim zemljama istina ne uživaju prednosti sitne razvedenosti, a rezultat su ne samo defanzivnih koncepcija u skladu sa prirodno-geografskim osnovama, nego i manjih gospodarskih mogućnosti.

³⁹ Godine 1968. dovršen je na Kreti raketni poligon, tj. baza »NAMFI« (»Nato Missile Firing Instalation«).

⁴⁰ Zapadnjačka teza o tome da komunisti napreduju duž poluotoka nije lišena osobina dobrog opažanja § tu je moguće uključiti Grčku, Malaju, Koreju i Vijetnam.

Već navedeni komunikacijski pravac Moravsko-varždarskom udolinom, značajan uz pretpostavljeno napredovanje sa sjevera, također teritorijalno odsijeca Grčku od direktnog graničnog kontakta sa natovskom Turskom, jer je u tom slučaju teško vjerovati da bi bugarske ambicije prema Trakiji i Egeju,⁴¹ koje ujedno odgovaraju i interesima Varšavskog ugovora, bile zapostavljene. *Na taj način Grčka bi se zaista našla posve okružena sa jedino slobodnom maritimnom fasadom gdje bi se njezin jugozapadni, dakle slobodniji i otvoreniji dio opet naročito isticao svojom vrijednošću.*

I za Tursku je maritimna orijentacija u vanjskoj trgovini i osiguranju savezništva također bitan faktor.⁴² Pored toga na turskom su teritoriju Moreuzi koji netko drugi i efikasno može zatvoriti, što ne mora biti uvijek izraz turskih nacionalnih interesa, ali što Tursku može staviti u i te kako tešku situaciju. Turska istina, i sama može zatvoriti Moreuze, ali Sovjetski Savez raspolaže i svojim mogućnostima pritiska. Odnosi se to ne samo na vanjsku trgovinu i druge vidove financijske i ekonomske suradnje, nego još više na ambicije prema turskom dijelu Armenije koja bi se ujedinjena sa sovjetskom Armenijom očito našla u neusporedivo povoljnijoj situaciji od one u današnjoj Turskoj. Afinitet Jermena u Turskoj prema Sovjetskoj Armeniji ne može se dovoljno istaći, pogotovo imajući u vidu nekadašnje tursko-armenske odnose. U istočnom dijelu Turske Sovjeti se mogu približiti i Kurdima, što znači da se približavaju i Perzijskom zaljevu i to sa njegove kopnene strane.

Rastuće napetosti u bazenu Sredozemnog mora ne odražavaju stvarne interese priobitnih država. Posebno kod toga mogu biti pogođene manje i gospodarski slabije zemlje. Težnja za ostvarenjem mira u ovom prostoru nužno mora biti osnovana i na realnom poznavanju, razumijevanju i ocjeni odgovarajućih geopolitičkih sadržaja.

⁴¹ Od 1912. do 1919. god. Bugarska je raspolagala dijelom Trakije sa izlazom na Egejsko more.

⁴² Više o položaju Turske u okruženju i drugim geopolitičkim aspektima Sredozemnog sektora NATO pakta vidi i u radu: R. Pavić: »Geopolitičke karakteristike vojnog saveza NATO-a« (Politička misao, br. 3, 1968., str. 355-380).